

Заблоцька Р.О.,* Рибчук А.В.**

ТИПОЛОГІЯ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ ПОСЛУГАМИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

In this article author analyzes the theoretical approaches of researches of services in national and international economic systems. Services becomes the main factors in grows of productivities, especially in conditions of increasing the role of telecommunications and computer services. The services accumulate 75 % GDP in developed countries and 70% of employment.

Різні характеристики товарів і послуг впливають також на способи, якими здійснюються міжнародні операції. Якщо міжнародні операції з товарами передбачають їхнє фізичне переміщення з однієї країни до іншої, тільки деякі види традиційних операцій з послугами пов'язані з рухом через кордони. Прикладами транскордонних операцій можуть бути послуги, які передаються через засоби телекомунікації (наприклад переказ грошей через банки), або послуги, втілені в товари (технічний звіт консультанта або програмне забезпечення на дискеті).

Однак для більшості операцій у сфері послуг час і місце споживання не можна відокремити, а це потребує наближення постачальника послуг до споживача. Це можна забезпечити через комерційну присутність у країні—імпортері або тимчасовий переїзд фізичних осіб. Характер деяких операцій із послугами передбачає переїзд споживача до країни, в якій послуга надається (наприклад виїзд студентів на навчання за кордон).

В даній статті автор розглядає якісні характеристики послуг, аналізує питання сучасної класифікації послуг, сучасні тенденції розвитку міжнародної торгівлі послугами, роль сектору послуг в економічному розвитку країни.

Аналіз міжнародної торгівлі послугами як окремого напрямку господарської діяльності проводиться сучасними економічними школами та формує базу основних категорій цього сегменту світового ринку. Дослідженню структурних основ, характеристик категорій торгівлі послугами та впливу міжнародної торгівлі послугами на розвиток країни присвячені роботи сучасних економічних науковців Р.Стерн, Б. Хокман, А.Маттоо, П.Сове, П.Брага, П. Брентон, Ф. ДиМауро, Ж. Николетти, П. Конвай, Р. Монтизаан, Ф. Кох.

З метою урахування різних характеристик послуг Р. Стерн та Б. Хокман запропонували класифікацію послуг, подібну до класифікації Г. Семпсона і Р. Снейпа [1, с. 41; 2, с. 173]. Вони розрізняють чотири типи торгівлі послугами:

- відокремлені послуги, які не потребують руху виробників та споживачів (наприклад, послуги, утілені в товарах: книги, диски і т.п. або послуги, якими торгують в електронний спосіб);

* Д.е.н, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

** Д.е.н., доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки Драгобицького державного університету імені Івана Франка

- переміщення виробника до споживача (певні види консультування);
- переміщення споживача до виробника (наприклад туризм);
- невідокремлені послуги, де постачальники та споживачі послуг переміщуються до третьої країни (наприклад, надання послуг із проведення світових спортивних чемпіонатів).

Ця класифікація допомагає прояснити механізм торгівлі послугами, але не дає визначення самої категорії "послуга".

Р. Стерн та Б. Хоекман визначають міжнародну торгівлю послугами як трансакцію, за якої внутрішні фактори отримують дохід від нерезидентів замість наданих послуг [1, с. 42]. Перевагою цього визначення є те, що не підкреслюється країна виробництва послуги. Але з урахуванням того, що одна з характеристик багатьох послуг, особливо неторговельних, потребує фізичної присутності і постачальника, і споживача послуги, визначення торгівлі послугами в рамках ГАТС базується на фактичному місцерозташування виробника і споживача послуги.

У ГАТС торгівля послугами визначається як їх надання:

- з території одного Члена [СОТ] на територію будь-якого іншого Члена;
- на території одного Члена споживачеві послуги будь-якого іншого Члена;
- постачальником послуг одного Члена за допомогою комерційної присутності на території будь-якого іншого Члена;
- постачальником послуг одного Члена через присутність фізичних осіб Члена на території будь-якого іншого Члена"[3, с. 26].

Ці способи зазвичай позначаються як спосіб 1 – транскордонне надання послуг; спосіб 2 – споживання за кордоном; спосіб 3 – комерційна присутність і спосіб 4 – присутність фізичних осіб.

Спосіб 1 (транскордонне надання послуг) має місце тоді, коли споживач залишається на території своєї країни, при цьому послуга перетинає національні кордони, а постачальник перебуває в іншій країні. Надання послуги може здійснюватися, наприклад, телефоном, факсом, Інтернетом, за допомогою інших комп'ютерних засобів зв'язку, телебачення або шляхом відправлення документів, дисків, магнітних стрічок і т.д. поштою або кур'єром. Це схоже на традиційний спосіб торгівлі товарами, коли споживач і постачальник залишаються на території своїх країн. Насправді послуги з транспортування вантажів, які забезпечують торгівлю товарами, самі є прикладами транскордонного надання послуг.

Спосіб 2 (споживання за кордоном) використовується у тому випадку, коли споживач виїжджає за межі території своєї країни і споживає послуги в іншій країні. Типовим прикладом є туристична діяльність, відвідання зарубіжних музеїв, театрів тощо. Інші приклади – медичне обслуговування нерезидентів, вивчення іноземних мов за кордоном, а також ремонт суден, коли за кордон переміщується або там знаходиться тільки майно споживача.

Спосіб 3 (комерційна присутність) відображає ситуацію, коли для надання послуг у більшості випадків необхідно встановити комерційну присутність за кордоном, аби забезпечити тісний контакт зі споживачем на території його країни на різних етапах виробництва і надання послуг, а також після їх надання. Згідно з правилами ГАТС, надання послуг через комерційну присутність передбачає виробництво, розповсюдження, маркетинг, продаж і доставку. Прикладами є медичні послуги, що надаються лікарнею в іноземному володінні, навчання в школі іноземного володіння, а також послуги місцевих відділень або філій іноземних банків.

Спосіб 4 (присутність фізичних осіб) – надання послуги на території країни

споживача іноземної фізичною особою, яка діє самостійно або за дорученням свого працедавця. Таким чином, цей спосіб охоплює дві категорії фізичних осіб: самостійно

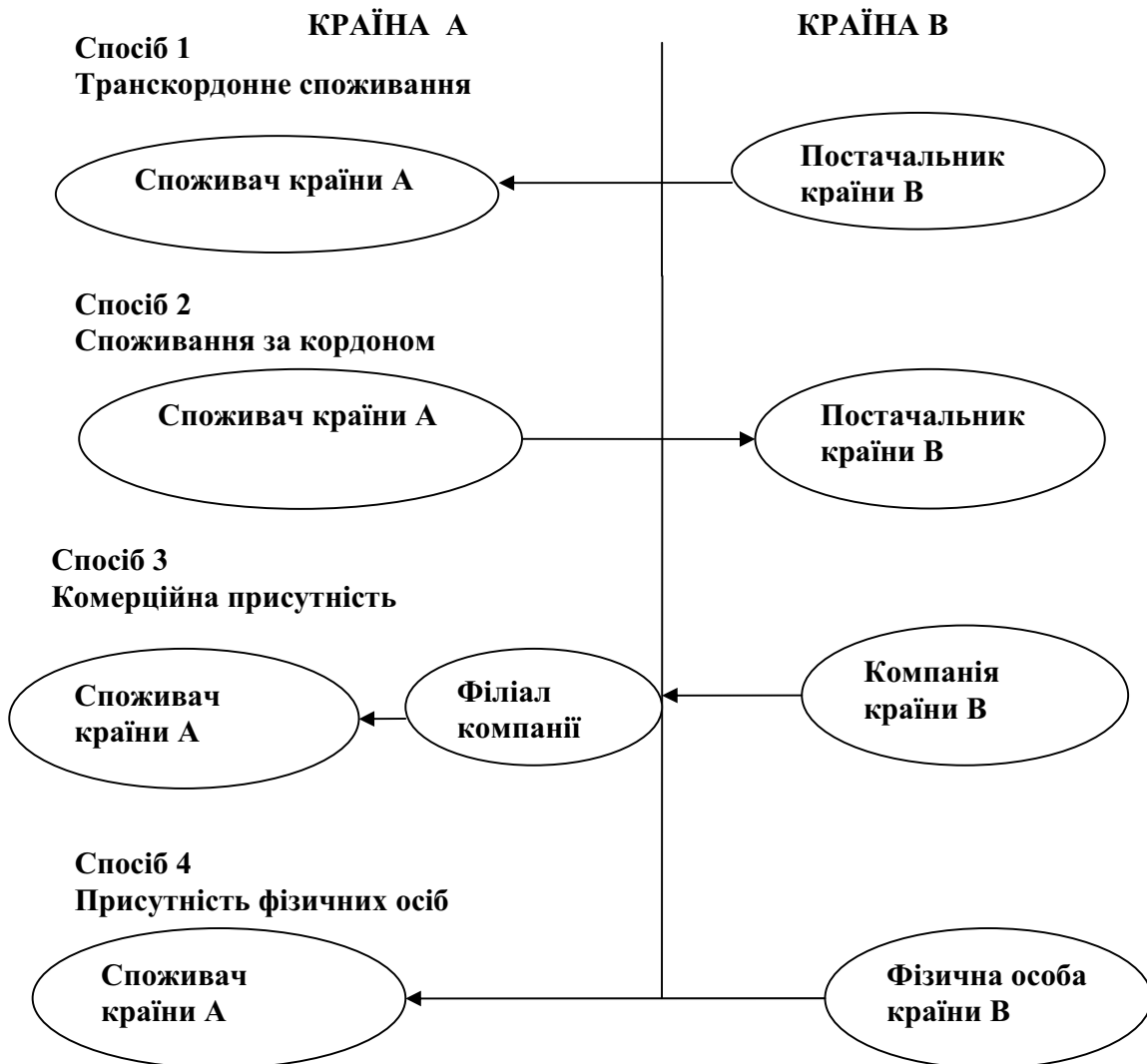


Рис. 1. Способи міжнародної торгівлі послугами згідно з ГАТС.

Джерело: Складено автором на базі: [3]

зайняті працівники і наймані робітники.

Цей спосіб також поширюється на дві сфери: 1) торгівля послугами в сенсі ВОР5, – наприклад, послуги аудитора з перевірки фінансової діяльності, який направлений іноземною фірмою, або надання послуг розважального характеру самостійно зайнятим професійним іноземним артистом, який тимчасово приїхав на гастролі в іншу країну; 2) зайнятість, тобто вкладення праці у процес виробництва. Присутність фізичних осіб передбачає тільки непостійну зайнятість у країні споживача. Разом із тим, ГАТС не містить визначення поняття "непостійна зайнятість". Згідно із зобов'язаннями країн, тимчасовий статус зазвичай охоплює період від двох до п'яти років і може варіюватися в залежності від категорії фізичних осіб.

Таким чином, із зазначенням комерційної присутності та присутності фізичних осіб ГАТС зробила крок уперед у порівнянні з ГАТТ, суттєво обмеженої рамками транскордонного постачання товарів [4, с.304].

Перелічені способи торгівлі послугами розрізняються за двома основними

критеріями:

- походження постачальника і споживача послуги; під походженням зазвичай розуміється громадянство (якщо йдеться про фізичну особу) або місце інкорпорації (реєстрації) компанії;
- місцезнаходження постачальника і споживача послуги в момент надання послуги і характер цієї територіальної присутності (постійна або тимчасова).

Як правило, використовуючи ці критерії, можна легко визначити, до якого способу торгівлі послугами належить конкретний вид діяльності. Проте в ряді випадків виникають деякі труднощі. Для більшості секторів, наприклад охорони здоров'я, освіти, туризму або аудіовізуальних послуг, розмежувати два способи надання послуг відносно легко: якщо споживач перебуває у своїй країні і споживає послугу, що надається йому постачальником з-за кордону, то це перший спосіб постачання; якщо ж споживач (або його власність — як у випадку з ремонтом судна) вирушає за рубіж і споживає послугу там, то це другий спосіб постачання. Проте для деяких видів послуг, наприклад фінансових, на основі вказаних критеріїв не можна провести межу між першим і другим способом, оскільки споживання за кордоном у цьому випадку не вимагає фізичної присутності ні споживача, ні його власності. Наприклад, позика фінансових коштів у закордонного банку не обов'язково потребує фізичної присутності в ньому позичальника або його власності; кредитні ресурси можуть бути надані і спожиті за кордоном або в країні споживача, або в третій країні. Все залежить від критерію, який застосовується при визначенні місця надання послуги. У цьому плані можливі такі ситуації:

1. Якщо місцем надання послуги вважається місце, де фінансові кошти були надані, то ця послуга надана першим способом («транскордонне постачання»), якщо кошти надаються в країні споживача, і другим способом («споживання за кордоном»), якщо кошти надаються в країні постачальника.

2. Якщо місцем надання послуги вважається місце, де фінансові кошти були «придбані», тоді, незважаючи на те, що кошти були надані в країні споживача, послуга, на відміну від попереднього прикладу, може розглядатися як надана другим способом (наприклад, коли кредитна угода підписана або відсотки сплачені в країні постачальника).

3. Якщо місцем надання послуги вважається місце погашення кредиту, то визначити спосіб надання послуги ще важче, а іноді і взагалі неможливо.

Важлива особливість підходу ГАТС полягає в тому, що всі послуги в основному ідентифікуються як торговельні. Наприклад, перукарські послуги, які традиційно постачаються на внутрішній ринок, можуть надаватися способом 2: споживання за кордоном. Також імовірно, що така торгівля може відбуватись і через транскордонне надання, якщо є вільний доступ до отримання послуг для громадян іншої країни (наприклад, багато жителів Голландії здійснюють закупівлі у Бельгії, і навпаки).

У 1991 р., після проведення консультацій з країнами-членами Секретаріат ГАТТ підготував записку під назвою "Перелік класифікованих послуг за секторами (GNS/W/120)". У цьому переліку вказуються сектори і підсектори у відповідності з національними нормативами, що регулюють сферу послуг, аби країни могли брати на себе і обговорювати конкретні зобов'язання. Тому GNS/W/120 слід розглядати як робочий документ для ведення переговорів, а не як статистичну класифікацію.

Отже, ГАТС класифікує послуги на 12 секторів:

1. бізнес-послуги (в тому числі професійні та комп'ютерні);
2. послугизв'язку;
3. будівельні та інженерні послуги;

4. послугидистриб'юторів;
5. освітні послуги;
6. екологічні послуги;
7. фінансові послуги (страхування та банківські);
8. медичні послуги;
9. послуги в галузі туризму та подорожей;
10. рекреаційні, культурні та спортивні послуги;
11. транспортні послуги;
12. інші послуги.

Ці сектори мають 155 підсекторів. Даний перелік із часом може зазнати змін, і учасники переговорів з торгівлі послугами можуть використовувати в майбутньому інші класифікації, як це відбулося у випадку прийняття угод з лібералізації телекомунікаційних і фінансових послуг.

Світовий Банк використовує класифікацію послуг, яка має на меті пов'язати їх з рухом факторів виробництва:

- факторні послуги (factor services) – платежі, які виникають у зв'язку з міжнародним рухом факторів виробництва, передусім із капіталом та робочою силою (доходи чи інвестиції, роялті та ліцензійні платежі, заробітна плата, сплачена нерезидентам);
- нефакторні послуги (non-factor services) – послуги, не пов'язані з рухом факторів виробництва (транспорт, туризм, інші нефінансові послуги).

Ця класифікація особливо важлива для обговорення проблем регулювання міжнародної торгівлі послугами в рамках СОТ, яке концентрується переважно на нефакторних послугах.

Дуже часто рух послуг від продавця до покупця відбувається паралельно з рухом товарів чи інвестицій. Тому в залежності від способів доставки послуг споживачеві вони також можуть бути класифіковані на:

- послуги, пов'язані з інвестиціями (investment-related services), – банківські, готельні і професійні послуги;
- послуги, пов'язані з торгівлею (trade-related services), – транспорт, страхування;
- послуги, пов'язані одночасно з інвестиціями й торгівлею (trade-and-investment related services), – зв'язок, будівництво, комп'ютерні та інформаційні, рекреаційні й культурні послуги.

З метою статистичного виміру світової торгівлі послугами МВФ використовує ВОР5, в якому міститься опис концептуальної основи, яка визначає статистику ПБ. У ПБ на систематичній основі наводяться сумарні дані про операції між даною країною і рештою світу за визначений період часу. До таких операцій, що здійснюються головним чином між резидентами і нерезидентами, належать операції з товарами, послугами і потоки доходів; операції, пов'язані з фінансовими вимогами і зобов'язаннями даної країни відносно решти світу; операції, що класифікуються як трансфери (наприклад дарування).

Саме поняття операції визначається як економічний потік, що відображає створення, перетворення, обмін, передання або ліквідацію економічної вартості та передбачає перехід права власності на товари і/або фінансові активи, надання послуг, праці або капіталу.

З метою вдосконалення статистичних даних стосовно торгівлі послугами в 2004 р. ООН разом з ЄК, МВФ, ОЕСР, ЮНКТАД та СОТ розробили Рекомендації зі статистики міжнародної торгівлі послугами, що є першим важливим кроком у задоволенні попиту державних органів, ділових кіл і аналітиків на докладнішу і зведену на міжнародному рівні статистику такої торгівлі. Мета цього документу – забезпечити узгоджену

концептуальну основу, в рамках якої країни можуть структурувати і поширювати зібрані ними статистичні дані міжнародної торгівлі послугами. Рекомендується цілий ряд основних і додаткових позицій, які з часом мають бути введені для вдосконалення статистичних даних. Аби країнам було легше прийняти Рекомендації за основу, вони побудовані на чинних стандартах складання статистики, зокрема на BOP5 і СНР 1993 р.

Таблиця 2

	ГАТС, GNS/W/120	ВОР5
1	Комерційні послуги	Інші комерційні послуги
		Ліцензійні винагороди
		Комп'ютерні та інформаційні послуги
2	Послуги зв'язку	Комунікаційні послуги
3	Будівельні та інженерні послуги	Будівельні послуги
4	Послуги дистриб'юторів	
5	Освітні послуги	
6	Екологічні послуги	
7	Фінансові послуги	Фінансові послуги
		Страхові послуги
8	Медичні послуги	
9	Послуги в галузі туризму та подорожей	Туристичні послуги
10	Рекреаційні, культурні та спортивні послуги	Рекреаційні, культурні та спортивні послуги
11	Транспортні послуги	Транспортні
12	Інші послуги	
		Державні послуги

Класифікація послуг за ГАТС та ВОР5

Джерело: Складено автором на базі: [3, с.27-28].

Згідно з В. Кейвом, ВОР5 охоплює майже всю торгівлю способами 1 і 2, значний обсяг способом 4, але незначну кількість трансакцій способом 3 [5]. Він також аргументує, що для всебічного охоплення торгівлі через комерційну присутність потрібно враховувати постачання послуг через іноземні філії. Тож у Рекомендації зі статистики було запропоновано ввести вартість послуг, що торгуються через іноземні філії – ТПЗФ. Статистика ТПЗФ дозволяє кількісно оцінити комерційну присутність закордонних постачальників послуг у формі філій на зарубіжних ринках, і тому вона тісно пов'язана із статистикою ПІ. Статистика ТПЗФ охоплює цілий ряд змінних, які можуть включати деякі або всі з таких показників: продаж (оборот) і/або випуск продукції, зайнятість, додана вартість, експорт та імпорт товарів і послуг, кількість підприємств, активи, чиста вартість капіталу, прибуток і дорівняні до нього доходи, валове накопичення основного капіталу, прибуткові податки, витрати на НДДКР, оплата праці робітників, а також інші аспекти.

Загальна класифікація торгівлі послугами, запропонована ОЕСР та Євростатом, тісно пов'язана з ВОР5. Вона може бути охарактеризована як дезагрегована класифікація ВОР5 для трансакцій у торгівлі послугами, що відображаються ПБ. Класифікація охоплює всі операції з послугами між резидентами і нерезидентами. Основні її категорії збігаються з 11 основними категоріями стандартних компонентів ВОР5. Одночасно ця класифікація відповідає вимогам МВФ та частково пов'язана із Класифікацією основних продуктів.

Загальна класифікація є першою спробою врахування положень ГАТС, особливо стосовно фінансових і телекомунікаційних послуг, вона також відбиває статистичні наслідки створення в рамках Європейського Співтовариства єдиного ринку послуг, що спричинило величезну кількість різноманітних директив, що потребували узгодження та уніфікації.

У 2002 р. Г. Карсенті використав дані ВОР5 для аналізу значущості способів торгівлі послугами в міжнародній торгівлі [6]. Згідно з його розрахунками, найбільший обсяг трансакцій здійснювався через комерційну присутність (спосіб 3) – приблизно на 2 трлн дол. Спосіб 1, більш наближений до експорту комерційних послуг (за винятком туристичних), дав суму в 1 трлн дол., спосіб 2 – 500 млрд дол., а спосіб 4 – приблизно 50 млрд дол.

Слід зазначити, що міжнародні сервісні трансакції більш складні для аналізу, оскільки необхідно брати до уваги основні способи торгівлі послугами та їхні взаємовідношення (додаткові або субститути). Структура зовнішньої торгівлі послугами залежатиме від витрат на використання альтернативних способів. Наприклад, технологічні або регуляторні зміни, можливо, приводять до переорієнтації від торгівлі готовими товарами, які втілюють неторговельні послуги, до торгівлі проміжними послугами. Існує небагато емпіричних робіт щодо визначення детермінант структури зовнішньої торгівлі послугами і використання альтернативних способів такої торгівлі. Р. Лангаммер розраховував індекс виявлених порівняльних переваг (RCA, або індекс Баласси) при торгівлі послугами способами 1 і 3 для ЄС, Японії та США [7]. Індекс Баласси – показник, що характеризує співвідношення частки експорту певного товару в загальному обсязі експорту країни і частки експорту цього товару в загальному світовому експорті; відносна перевага існує, якщо значення коефіцієнта більше одиниці, тобто якщо частка товару в експорті країни більша, ніж його частка у світовому експорті. Збільшення цієї частки і зростання індексу вказують на те, що країна розширює використання своєї відносної переваги в міжнародній торгівлі. Транскордонна торгівля (спосіб 1) відображає відносну забезпеченість факторами виробництва, тоді як комерційна присутність (спосіб 3) детермінується такою характеристикою послуги, як близькість виробника до споживача, національним регулюванням та іншими факторами, які визначають привабливість країни для ПІІ. Р. Лангаммер показав, що індекс RCA для торгівлі послугами США способами 1 та 3 є подібним лише в декількох секторах послуг, та й не повністю. Так, для телекомунікаційних послуг він мав позитивне значення щодо торгівлі через комерційну присутність, але негативне – у випадку транскордонної торгівлі.

Через відсутність статистичних даних стосовно торгівлі послугами всіма способами важко зробити конкретні підрахунки. Згідно з даними СОТ, найбільші обсяги міжнародної торгівлі послугами здійснюються способами 1 і 3 (35 та 50% відповідно), а на способи 2 й 4 припадає лише 10–15 та 1–2% відповідно [8]. На нашу думку, загальна кількість послуг, що реалізуються останніми двома способами, ймовірно, значно вища, оскільки новітні досягнення комунікаційних технологій та розвиток електронної торгівлі дають чимдалі більше можливостей для компаній надавати послуги в режимі транскордонного переміщення, не створюючи комерційної присутності у країні-імпортері.

Взагалі статистика міжнародного обміну послугами є однією з найскладніших ділянок методології статистичного обліку, яка містить, на нашу думку, принаймні дві основні проблеми.

Перша проблема, що стоїть перед статистичними органами, як міжнародними, так і національними, – це подальший розвиток Класифікатора послуг. На сьогоднішній день

Класифікатор ГАТС, побудований на основі СНС, і національні класифікатори послуг країн-членів СОТ не завжди узгоджені між собою. Очевидно, що в рамках СОТ всі країни поступово перейдуть на Класифікатор ГАТС. Але поки що вкрай важко отримати реальну та достовірну статистичну інформацію з торгівлі послугами.

Друга проблема – це повне і чітке відображення у статистиці торгівлі послугами всіх чотирьох способів постачання послуг. Як було підкреслено вище, статистика торгівлі послугами доволі достатньою мірою враховує тільки транскордонну торгівлю, тоді як інші способи, особливо комерційна присутність та присутність фізичних осіб, часто не враховуються. Відомо, що на торгівлю послугами (всіма способами) філій американських компаній припадає більше 80% транскордонної торгівлі материнських компаній, однак це проходить повз регулярної статистики.

Більш складним є питання обліку послуг, що надаються через рух фізичних осіб. Справа в тому, що торгівля способом 4 передбачає рух як самостійно зайнятих, так і найманих працівників, і часто значна частина таких послуг зараховується до інших категорій послуг.

Міжнародні сервісні трансакції більш складні для аналізу, оскільки необхідно брати до уваги основні способи торгівлі послугами та їхні співвідношення (доповнення або субституції). Структура зовнішньої торгівлі послугами залежить від здійсненності або вартості використання альтернативних способів. На відміну від міжнародних трансакцій із товарами, які передбачають фізичний перетин кордонів країни, послуги на міжнародному рівні надаються із застосуванням одного або комбінації чотирьох способів, зокрема: 1) надання послуг через кордон; 2) переміщення споживачів до країни експортера; 3) створення комерційної присутності у країні, де мають надаватися послуги; 4) тимчасовий переїзд фізичних осіб до іншої країни для надання там послуг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Stern R.M. Issues and Data Needs for GATT Negotiations on Services / R.M. Stern, B. M. Hoekman // *The World Economy*, 1987. – № 10. – P. 39–60.
2. Sampson G. Identifying the issues in trade in services / G. Sampson, R. Snape // *The World Economy*, 1985. – № 8. – P. 171–182.
3. Manual on Statistics of International Trade in Services. Eurostat, IMF, OECD, United Nations Statistical Division (UNSD), United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) and World Trade Organisation (WTO), 2002. – 190 p.
4. Генеральна угода про торгівлю послугами // Результати Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів: Тексти офіційних документів. – К.: Вимір, 1998. – С. 301–335.
5. Cave W. Measuring International Trade in Services and new Demands on the Family of Classifications / W. Cave // 17th Voorburg Group Meeting on Services Statistics, Nantes, 23-27 September 2002: [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.oecd.org>.
6. Karsenty G. Trends in Services Trade under GATS Recent Developments / G. Karsenty // Symposium on Assessment of Trade in Services, WTO, 14–15 March, 2002. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.wto.org>.
7. Langhammer R. Revealed Comparative Advantages in Service Trade of the USA, EU, and-